

סוגיות במדיניות מדע
מדיניות מדע בישראל

עיתודם של מדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר בישראל

עתידם של מדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר בישראל

המלצות שאושרו במועצת האקדמיה
ביום כ"ג במרחשוון תשס"ז / 14 בנובמבר 2006

ירושלים תשס"ז
האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

ISSN 1565-8406

©

האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, תשס"ז

סידרה יהודית שטרנברג
נדפס בדפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

7	ריכוז ההמלצות
8	רקע
10	מבוא
13	1. תכנון ותיאום
13	א. תחומי הידע
15	ב. מוקדי מחקר מובילים
16	2. הערכת הישגי המחקר במדעי הרוח
18	3. הרחבת אופקים: מדעי הרוח כנכס כלל-אוניברסיטאי
20	4. הצורך בכוח אדם אקדמי במדעי הרוח
21	5. עידוד תלמידים מצטיינים
21	6. מלגות לתלמידי התואר השלישי
21	7. מדעי הרוח והחינוך התיכון
22	8. מדעי הרוח והחברה הישראלית
24	9. תפקיד האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

נספחים

25	נספח א: מודל ות"ת ומדעי הרוח: מכתבו של פרופ' ג' מוצקין לפרופ' ש' גרוסמן ולפרופ' א' קירש
32	נספח ב: מאה הפקולטות המובילות למדעי הרוח
35	נספח ג: מקבלי תואר שלישי במדעי הרוח
37	נספח ד: תכנית להנחלת מיומנויות והרחבת ההשכלה לתלמידי כל הפקולטות

- 40 נספח ה: סגל אקדמי בכיר בתקציב הרגיל באוניברסיטאות
- 43 נספח ו: הגיל הממוצע של הסגל האקדמי הבכיר בתקציב
הרגיל באוניברסיטאות
- 44 נספח ז: הגיל הממוצע של הסגל האקדמי הבכיר בישראל
ובארצות הברית
- 45 נספח ח: ניסיון לאומדן הצרכים בכוח אדם אקדמי
- 46 נספח ט: שבוע מדעי הרוח: העולם העתיק (תכנית לדוגמה)

ריכוז ההמלצות

- יש להקים בדחיפות גוף בין-אוניברסיטאי לתיאום ולתכנון בכלל מדעי הרוח.

מחקר

- יש לסמן מספר תחומים ותת-תחומים ולקדמם למעמד מוביל בעולם.
- יש לפתח כלים להערכה כמותית של הישגי המחקר במדעי הרוח.
- יש להקים קרן לתמיכה בפרויקטים שמציעיהם יצביעו על סיכויים למחקר ברמה גבוהה ועל פוטנציאל פיתוח איכותי.

הוראה

- יש לאמץ תכנית לימודים שתנחיל מיומנויות ותרחיב את אופקיהם של כלל תלמידי התואר הראשון באוניברסיטה, תוך שמירת המתכונת הבסיסית הקיימת של הלימודים. יש לערוך ניסוי ראשוני של התכנית בהיקף מוגבל.
- יש לאמוד את מספר חברי הסגל הצעירים שקליטתם הכרחית ולהבטיח שהאוניברסיטאות תקצינה את התקנים הדרושים.
- יש לעודד תלמידים מצטיינים במיוחד ללמוד מדעי הרוח.
- יש להקצות מלגות התפנות לתלמידי התואר השלישי כדי להבטיח סיום מהיר יותר של לימודיהם.

קשר לבתי הספר התיכוניים

- יש לאתר תלמידי תיכון מצטיינים במדעי הרוח ולהקים בשבילם מסגרות לימוד, תוך עידוד מיוחד של לימודי שפות.
- יש לקשור את מורי התיכון בעלי תואר שלישי במדעי הרוח לפקולטות למדעי הרוח באוניברסיטאות, למשל בשיתופם במחקרים הנערכים בהן.

מדעי הרוח והציבור הרחב

- יש ליזום פעולות שיביאו לידיעת הציבור את חיוניותם ותרומותיהם של מדעי הרוח, את עבודת המחקר הענפה והתובענית המתבצעת בהם, את ההישגים המרשימים של העבודה הזאת ואת תרומתה לחברה.
- על האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים לחזור וליזום בדיקה של מצב מדעי הרוח בישראל כל חמש עד שבע שנים, להקים ועדה מלווה ליישום ההמלצות הנוכחיות ולנסות לגייס תקציבים לפיתוח מדעי הרוח.

רקע

על פי הצעתם של חברי האקדמיה אשר השתתפו ב'פורום ים המלח' ושל הדקנים למדעי הרוח אשר נפגשו עם נשיא האקדמיה, פרופ' יעקב זיו, גובשה תכנית להקמת פורום לדיון בעתידם של מדעי הרוח באוניברסיטאות המחקר בארץ. החטיבה למדעי הרוח אישרה את הקמת הפורום ב־1 ביוני 2004, וב־26 בדצמבר 2004 התקיים מפגשו הראשון בהשתתפות חברי החטיבה, רקטורים ודקנים בעבר ובהווה ואנשי אוניברסיטה בולטים אחרים.

בעבודת הפורום נטלו חלק, אם באופן קבוע ואם מפעם לפעם, החברים האלה:

פרופ' ב"ז קדר (יו"ר) – חבר האקדמיה; פרופ' שלמה בידרמן – דקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל-אביב; פרופ' יוסי בן-ארצי – רקטור אוניברסיטת חיפה, לשעבר דקן הפקולטה למדעי הרוח; פרופ' מנחם בן-ששון – לשעבר רקטור האוניברסיטה העברית בירושלים; פרופ' גדעון גולדנברג – חבר האקדמיה; פרופ' אבישי הניק – דקן הפקולטה למדעי החברה והרוח באוניברסיטת בן-גוריון בנגב; פרופ' מנחם יערי – נשיא האקדמיה; פרופ' נילי כהן – חברת האקדמיה; פרופ' נורית כנען-קדר – לשעבר דקן הפקולטה לאמנויות באוניברסיטת תל-אביב; פרופ' דן לאור – לשעבר דקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל-אביב; פרופ' גבריאל מוצקין – לשעבר דקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים; פרופ' מנחם מור – דקן

הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת חיפה; פרופ' גדליהו סטרומזה – ראש המכון לחקר הנצרות באוניברסיטה העברית בירושלים; פרופ' שרה סטרומזה – פרופ' רוקם באוניברסיטה העברית בירושלים; פרופ' איריס פרוש – לשעבר משנה לדקן הפקולטה למדעי הרוח והחברה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב; פרופ' יוסף קפלן – חבר האקדמיה; פרופ' סטיב קפלן – דקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים; פרופ' פרדי רוקם – דקן הפקולטה לאמנויות באוניברסיטת תל-אביב; פרופ' דניאל פרידמן – חבר האקדמיה; פרופ' יוחנן פרידמן – חבר האקדמיה; פרופ' מרדכי עקיבא פרידמן – חבר האקדמיה; פרופ' דב שוורץ – דקן הפקולטה למדעי היהדות באוניברסיטת בר-אילן; פרופ' יהושע שוורץ – לשעבר דקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת בר-אילן; פרופ' גרשון שקד ז"ל – חבר האקדמיה; פרופ' חיים תדמור ז"ל – סגן נשיא האקדמיה. ד"ר מאיר צדוק, מר בוב לפידות וגב' גליה פינצי סייעו במסירות לעבודת הפורום ותרמו רבות להשלמת משימתו.

בעקבות דיון הפתיחה ב-26 בדצמבר 2004 הוקמו חמש ועדות משנה, והן עסקו בנושאים האלה:

א. **בחירת אפשרויות התיאום והתכנון** (יו"ר: פרופ' יוסף קפלן; חברים: פרופ' שלמה בידרמן, פרופ' אבישי הניק, פרופ' מנחם מור, פרופ' סטיב קפלן, פרופ' פרדי רוקם, פרופ' דב שוורץ ופרופ' יהושע שוורץ).

ב. **הכנת תכנית ל-Liberal Arts** (יו"ר: פרופ' נילי כהן; חברים: פרופ' שלמה בידרמן, פרופ' מנחם בן-ששון, פרופ' מנחם מור, פרופ' שרה סטרומזה ופרופ' יהושע שוורץ).

ג. **בדיקת האימפקט של המחקר הישראלי בתחום מדעי הרוח** (יו"ר: פרופ' יוחנן פרידמן; חברים: פרופ' איריס פרוש, פרופ' מרדכי עקיבא פרידמן ופרופ' גרשון שקד ז"ל).

ד. **טיפוח קשרים עם הקהילה** (יו"ר: פרופ' דן לאור; חברים: פרופ' יוסי בן-ארצי, פרופ' אבישי הניק, פרופ' נורית כנען-קדר ומר בוב לפידות).

ה. **גיבוש מסגרות קשר של האוניברסיטאות לנוער שוחר מדע במקצועות הרוח ולמורי תיכון** (יו"ר: פרופ' דניאל פרידמן; חברים: פרופ' גדעון גולדנברג ופרופ' גדליהו סטרומזה).

ועדות המשנה קיימו שבע פגישות, וראשיהן נפגשו בפעם האחרונה

ב־7 בפברואר 2006. אחדים מחברי הפורום נפגשו עם חברי ות"ת ב־22 במרס 2006 ותבעו שמודל התקצוב של ות"ת יותאם למאפיינים הייחודיים של מדעי הרוח (בעקבות פגישה זאת הגיש פרופ' גבריאל מוצקין לות"ת את המסמך המופיע להלן בנספח א). מליאת הפורום התכנסה בפעם האחרונה ב־20 במרס 2006.

מבוא

בשנים האחרונות גוברות תחושות אי־הנחת והדאגה למעמדם של מדעי הרוח באוניברסיטאות שלנו. היטיבה לבטא תחושות אלו פרופ' מרה בלר ז"ל בדבריה בישיבת הסנט של האוניברסיטה העברית בירושלים ב־3 בדצמבר 2003, עם סיום כהונתה כפרו־רקטור. וכך אמרה:

אחת הדאגות [שלין] היא לעתידו של החינוך הליברלי בכלל, ועתידה של הפקולטה למדעי הרוח בפרט. כפי שאיננו יכולים לשרוד כאוניברסיטה בחברה של היום אם נישאר בדגם של אוניברסיטה מן המאה ה־19, כך מדעי הרוח לא יכולים לשרוד בתוך האוניברסיטה בלי להתאים את עצמם למאה ה־21. בשני המקרים, דרושה תוכנית לשינוי בסיסי, עם חזון ופתרונות לטווח הארוך, כדי להקדים את הגזירות ולא רק להגיב עליהן במגננה או בזעקה. בשני המקרים, היוזמה והשינויים צריכים לבוא מבפנים. אבל כדי שיוזמה כזו תבוא ממדעי הרוח מבפנים, דרושה תחושה של ביטחון, יציבות מינימלית, אימון מלא בין הסגל וצמרת ההנהלה. התרשמתי שאווירה הפוכה קיימת היום ברבים מן החוגים – אי־ודאות, אימת קריסה, וגם תחושת חוסר הערכה לפקולטה כולה... אם האוניברסיטה אינה שואפת להפוך למכון טכנולוגי, שיש לה פקולטה למדעי רוח בינונית בלבד, הנושא דורש טיפול דחוף... יתר על כן, אם אנחנו רוצים להמשיך במנהיגות חברתית בתוך החברה, אם הבוגרים צריכים להיות אזרחי העולם ולא סתם טכנוקרטים צרים, אז חשיפה למדעי הרוח ולמדעי החברה הכרחית לכל בוגרי האוניברסיטה. דווקא בחברה של היום, עם ההצפה הבלתי מבוקרת של מידע, דרושים יכולת

פרשנית וכלים לשיפוט נאור; והדרך היחידה לרכוש כלים אלה היא דרך החינוך הליברלי – ליברלי, כי הוא משחרר (liberates) אותנו מהרגלים ומנהגים מיושנים, מאינרציה, מצרות אופקים; והוא מחנך למודעות של עצמנו כיישויות היסטוריות תרבותיות, לחשיבה ביקורתית, לפתיחות לתרבות אחרת... אני מודעת לקשיים העצומים, גם מבניים וגם קונספטואליים, של הרעיון [להעניק] חינוך כזה לכל בוגרי האוניברסיטה. אבל ויתור מראש על הרעיון הוא ויתור על מהות ההשכלה הגבוהה ועל המנהיגות שלנו בחברה.

תחושות דומות ביטא כעבור כשנה פרופ' דן לאור, זמן מה לאחר שסיים את כהונתו כדקן הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל-אביב:

משבר ההשכלה הגבוהה גורם בשנים האחרונות לפגיעה הולכת וגוברת במדעי הרוח בכל האוניברסיטאות. קיצוצי התקציב המפליגים גרמו לכך שקליטת סגל צעיר נעשית במינון נמוך ביותר, תכניות הפיתוח נעצרות, התמיכה בתלמידים לתארים מתקדמים היא שולית בלבד, ההשקעה בספריות נמצאת בדלדול מתמיד, השירות לסטודנטים נשחק והמשאבים העומדים לרשות החוקרים ותלמידי המחקר הולכים ומצטמקים... התביעה לכיווצם של מדעי הרוח מתרחשת על רקע מציאות שבה המקצועות ההומניסטיים נהנים מאשראי מוגבל ביותר.¹

אף שדברים אלה מתייחסים להתפתחויות מקומיות, יש לזכור שמעמדם הבעייתי של מדעי הרוח אינו בגדר תופעה מקומית בלבד. בכל העולם המערבי עולים תחומים שבכוחם להציע תוחלת תעסוקתית טובה יותר מזו הצפויה לבוגרי מדעי הרוח, משום שהגורמים השולטים במשאבים נוטים להפנותם לאפיקים הכלכליים והטכנולוגיים ואילו תרומתם של מדעי הרוח אינה זוכה להערכה הראויה. ואכן, האבחנה שמדעי הרוח נמצאים במשבר מושמעת פעם אחר פעם גם בארצות שמעבר לים. הנה למשל דברים שאמר בשנת 1999 פרופ' רוברט וייסבוך

1 דן לאור, 'מדעי הרוח אינם מותרות', הארץ, 7 בנובמבר 2004, עמ' ב"2.

(Weisbuch), מרצה לאנגלית באוניברסיטת מישיגן באן ארבור ונשיא הקרן הלאומית ע"ש וודרו וילסון:

הקונסנזוס העכשווי בדבר מצבם של מדעי הרוח – שהוא רע, שהוא הולך ורע, ושאישי אינו עושה הרבה לתיקונו – קונסנזוס זה נתמך בעובדות עגומות. שיעור תלמידי התואר הראשון שבחרו במקצוע ראשי במדעי הרוח ירד לכדי מחצית במשך שלושת העשורים האחרונים. מימון המחקר במדעי הרוח פחת... משבר מקומות העבודה קיים זה למעלה מ-25 שנה – משמע, אין מדובר במשבר אלא בשפל כמעט קבוע. כאשר תכניות הדוקטורט במדעי הרוח מתרבות באופן חסר אחריות ומוציאות לשוק יותר ויותר בעלי תארים שאינם מצליחים למצוא עבודה, גדל בזבוז הכישרונות ונעשה בלתי נסבל. ובאופן כללי יותר, מדעי הרוח – כמו ה־liberal arts בכללם – כבר אינם ניצבים בבטחה רבה כבעבר במרכזה של ההשכלה הגבוהה. איבדנו את הערכתם של עמיתינו מהתחומים האחרים, וגם את עניינו של הציבור המשכיל. הפעילות ה[נתפסת כ]חשובה מצויה בתחומים אחרים.

וייסבוך סבור שיש בידו לאבחן את אחת הסיבות העיקריות למצב הזה: 'אנו חיים בתקופה שבה הזעם על אפנות חדשות לבקרים במדעי הרוח, כמו דקונסטרוקציה, מרקסיזם וכיוצא באלה, התגלגל לסתם חוסר עניין. אנשים אפילו אינם כועסים עלינו עוד – הם פשוט משועממים'.²

התבטאויות דומות מופיעות בניירות עמדה של גופים בין-לאומיים. למשל, מועצת האקדמיה האירופית פרסמה ב-14 בספטמבר 2004 הצהרה שבה קבלה מרה על השיטתיות של חוסר ההכרה המספקת במדעי הרוח וקראה להדגיש את הרלוונטיות הכלל-אירופית שלהם: שליטה טובה במדעי הרוח והחברה היא תנאי להפקת תועלת מלאה מהישגי המדעים המדויקים; השתלבותן של ארצות אירופה במסגרת האיחוד מחייבת הבנה של ההיסטוריה האינטלקטואלית ושל המערכות החברתיות והמדיניות של הארצות השונות.³ לבעיות כלל-עולמיות אלה של מדעי הרוח נוסף אצלנו נופך ייחודי

2 Robert Weisbuch, 'Six Proposals to Revive the Humanities', *The Chronicle of Higher Education* 45, issue 29 (26.3.1999), B-4

3 Council of the Academia Europaea, Press release, 14.9.2004 (www.acadeuro.org)

הנובע מן הקשר ההדוק בין מדעי הרוח למדעי היהדות ומן ההכרה שלטיפוח לימודי היהדות במדינת ישראל יש חשיבות מיוחדת. אם נרשה למדעי הרוח לדעוך, ידעכו עמם לימודי היהדות. כדי להתמודד עם בעיות אלה בהתגלמותן המקומית הוקם הפורום לדיון בעתידם של מדעי הרוח בישראל, שניסה לזהות את הבעיות העיקריות בתחומי המחקר, ההוראה, הקשר עם בתי הספר התיכוניים והקשר עם הציבור הרחב והציע להן פתרונות. ההצעות הוגשו לעיונה של החטיבה למדעי הרוח של האקדמיה ב־13 בספטמבר 2006, וזו גיבשה את ההמלצות הסופיות. המלצות אלה אושרו במועצת האקדמיה ב־14 בנובמבר 2006. הן מוצגות עתה בפני הגופים המחליטים והציבור.

1. תכנון ותיאום

א. תחומי הידע

מצוקה תקציבית והיעדר תכנון כלל-ארצי עלולים להביא להיעלמותם של תחומים שלמים. למשל, לימודי אפריקה, שטופחו בעבר הן באוניברסיטה העברית בירושלים והן באוניברסיטת תל-אביב וזכו להערכה בין-לאומית, הולכים ונעלמים, וכך עלול להגיע הרגע שבו אפריקה, שישראל נמצאת על מפתנה, לא תילמד ולא תיחקר בשום אוניברסיטה ישראלית. ניתן לטעון שאין הכרח שאפריקה תיחקר בכל האוניברסיטאות שלנו; אבל חובה להבטיח שהיא תיחקר לפחות באוניברסיטה אחת. כמו כן חובה להבטיח שסטודנט הלומד באוניברסיטה שאין בה לימודי אפריקה ורוצה להשתתף בקורסים על אפריקה המתקיימים באוניברסיטה אחרת, יוכל לעשות זאת. ככלל, במצב מעין זה חובה לחתור לריכוזה של מסה קריטית באוניברסיטה מסוימת במקום לפזר כוחות דלים במספר אוניברסיטאות. לפיכך יש צורך דחוף להקים גוף בין-אוניברסיטאי שתפקידיו העיקריים יהיו:

- לזהות תחומים מוגנים, דהיינו תחומים שחייבים להתקיים באוניברסיטה אחת לפחות.
- לזהות תחומים חדשים שאינם נלמדים בשום אוניברסיטה וחובה ללמדם באוניברסיטה אחת או יותר.

- לתאם בין האוניברסיטאות את קיומם של תחומים משניים, דהיינו תחומים שאין הכרח ללמדם בכל האוניברסיטאות.
 - לתאם רכישת ספרים ועיתונים בשביל התחומים המשניים באוניברסיטאות השונות, תוך שיפור שירות ההשאלה הבין-ספרייתי.
 - לתאם הקמת יחידות בתחומים משניים דלי כוח אדם, אשר תהיינה משותפות לשתי אוניברסיטאות או יותר.
 - לכונן נוהל שיאפשר מינוי משותף של מרצה בשתי אוניברסיטאות, כאשר אין הצדקה למינויו במשרה מלאה באוניברסיטה אחת.
 - לאפשר לסטודנטים השתתפות בקורסים באוניברסיטה אחרת במהלך לימודיהם הסדירים באוניברסיטת האם (cross-registration). ניתן גם לשקול הנהגת קורסים שיוקלטו באוניברסיטה אחת ויהיו נגישים לסטודנטים מאוניברסיטאות אחרות.
 - לתאם קורסים המחייבים הבאת מומחה מחו"ל.
 - לתאם קורסי קיץ אינטנסיביים (למשל, בתחום הוראת שפות זרות).
 - לתאם כינוסים בין-לאומיים תוך החלפה שוטפת של מידע.
 - לשתף פעולה עם האוניברסיטה בהפקת ספרי לימוד והמשך לימודים.
 - לפעול למען כלילת ישראל בתכנית בולוניה הכלל-אירופית, המאפשרת לסטודנט ללמוד חלק מלימודיו באוניברסיטה מחוץ לארצו.
 - להבטיח שמודל התקצוב של ות"ת יותאם למאפיינים הייחודיים של מדעי הרוח, כך שתגדל התמיכה בסמינריונים לתואר הראשון ותוכר השקעת הזמן הרב הדרושה להכשרה בתחומים מסוימים של מדעי הרוח. אופני פרסום אופייניים למדעי הרוח (ספרים, מהדורות ביקורתיות של טקסטים) יזכו להתחשבות, וכן פרסומים בשפות זרות נוסף על האנגלית (לפרטים ראו נספח א).
- ברצוננו להדגיש שבשום פנים ואופן אין הצעות אלו באות לפגוע בדרך כלשהי בחופש האקדמי ובפעולה העצמאית של כל אוניברסיטה, או למנוע תחרות בין האוניברסיטאות. אדרבה, תחרות זו מהותית למערכת. ואולם יש להבחין בכל עת בין תחומי ליבה, שיתקיימו בכל האוניברסיטאות מתוך תחרות (למשל ספרות והיסטוריה), לבין תחומים משניים, שראוי לתאם את קיומם באמצעות מסגרת בין-אוניברסיטאית פדרטיבית וולונטרית. בכל פעולות התכנון והתיאום האמורות יחליטו האוניברסיטאות לבדן, ללא כל מעורבות חיצונית.

ב. מוקדי מחקר מובילים

לפני כ־15 שנה התאזרח במקומותינו המונח 'מצוינות', ומאז ואילך אנו מרבים לשמוע על הצורך לטפח מצוינות, ובכלל זה במדעי הרוח. ואולם הגיע הזמן להציב רף גבוה יותר מרף ה'מצוינות' ולחתור לכך שהפקולטות שלנו למדעי הרוח יהיו המוקדים המובילים בעולם בשורה של תת־תחומים ואף בתחומים שלמים. למשל, כבר היום המכון ללימודים מתקדמים שבאוניברסיטה העברית בירושלים הוא מוקד עולמי בתחום הגיאולוגיה והאסלאם הקדום. אחת לשלוש שנים מתכנסים בו טובי החוקרים בתחום זה, וחידושיהם מתפרסמים כעבור זמן בכרכים מיוחדים של כתב העת *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*; סביר לצפות שהמכון ישמש בקרוב מוקד עולמי דומה גם בחקר הסנסקריט. משמע, בהשקעה צנועה יחסית ניתן לתפוס מקום עולמי מוביל בנושא מסוים, ואוניברסיטה שתשכיל להיות המובילה בכמה תחומים, גם אם כל אחד מהם הוא תחום משני, עשויה להבטיח לעצמה מקום בראש הדירוג הבין־לאומי. הימצאותה של ישראל בצומת תרבויות ודתות מקנה לה פוטנציאל להגיע לראש הדירוג בחקר המפגש בין תרבויות אלו.

יש להבטיח תיאום בין האוניברסיטאות בטיפוחם של תת־תחומים כאלה, אף שהם משניים. כמו כן ראוי לתאם הקמת פורומים מקשרים, שפיתוחם יתבסס על יתרונות ישראלים יחסיים (כגון פורום שיקשר בין מקרא, אשורולוגיה, אגיפטולוגיה ולימודים קלסיים).

מוצע גם להקים קרן שתחלק מענקים לתקופה של 3–5 שנים לפרויקטים במדעי הרוח שהמציעים אותם יצביעו על סיכויים למחקר ברמה גבוהה ועל פוטנציאל פיתוח איכותי. ראוי לשקול מתן עדיפות לפרויקטים בין־תחומיים (דוגמה לפרויקטים כאלה בכלל מדעי הרוח יכולה לשמש תכנית 'סכוליון' של האוניברסיטה העברית, התומכת בקבוצות מחקר במדעי היהדות).

תנאי בסיסי להקמתם של מוקדי מחקר מובילים במדעי הרוח הוא טיפוח לימוד שפות. על כן מוצע להקל בשכר הלימוד של סטודנטים הלומדים יותר משפה זרה אחת, לתמוך בתכניות שבהן יש הקפדה על הדרישה של ידיעת שפות זרות ולכונן – מתוך תיאום בין־אוניברסיטאי – קורסי קיץ אינטנסיביים ללימוד שפות.

בעידן המידע האלקטרוני חובה להבטיח שכלי העבודה ההכרחיים למחקר במדעי הרוח אכן יעמדו לרשות החוקרים באוניברסיטאות מיד עם הופעתם בשוק. יש לדאוג למעקב שוטף אחר הופעתם של כלים אלה ולרכשם מהר ככל האפשר, כדי למנוע פיגור של החוקרים הישראליים. היום, למרבה הצער, אין מודעות מספקת לחיוניותה של רכישה מהירה של כלים כאלה. לדוגמה, הגרסה האלקטרונית של ה-Patrologia Latina, שהיא חיונית מאין כמוה לחקר הנצרות המערבית ואירופה של ימי הביניים, נרכשה על ידי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי באיחור ניכר; יתרה מזאת, לפני מספר חודשים הפסיק בית הספרים לספק שירות זה, שעלותו היא שבריר של ההוצאות בתחום מדעי הטבע, ורק מסע שכנוע ממושך הביא להחזרת המצב לקדמותו.

2. הערכת הישגי המחקר במדעי הרוח

הישגי המחקר במדעי הרוח, להבדיל מאלה שבמדעי הטבע, מוערכים היום על דרך ההתרשמות; אין בנמצא מנגנון הערכה שיטתי. לכן אי אפשר לקבוע מהם הישגיהם של חוקרים בתחום מסוים של מדעי הרוח באוניברסיטה ישראלית אחת לעומת עמיתיהם באוניברסיטה ישראלית אחרת, ומהם הישגי כלל החוקרים הישראליים בהשוואה להישגי עמיתיהם באוניברסיטאות שמעבר לים.

אמנם נעשים ניסיונות לדרג את הפקולטות למדעי הרוח המובילות בעולם, אבל ניסיונות אלה הם בעייתיים. עם זאת ראוי לציין שבדירוג לשנת 2006, שהתפרסם ב-*Times Higher Education Supplement*, מופיעות בין 100 הפקולטות המובילות למדעי הרוח בעולם שתי פקולטות ישראליות: הפקולטה למדעי הרוח של האוניברסיטה העברית במקום ה-43, וזו של אוניברסיטת תל-אביב במקום ה-87 (ראו נספח ב).⁴

היעדרו של מנגנון הערכה שיטתי מקשה עד מאוד תכנון רציונלי. יתר על כן, הציבור הרחב, שתומך במדעי הרוח באמצעות תקציבי ות"ת,

4 בשנת 2005 בדירוג 50 האוניברסיטאות המובילות הייתה האוניברסיטה העברית במקום ה-36. אוניברסיטת תל-אביב לא נכנסה לדירוג. ראו http://www.alnaja7.org/success/Education/times_world_ranking_2005.pdf

אינו מקבל דין וחשבון שיטתי על השקעתו, וזו ככל הנראה אחת הסיבות לתדמיתם הירודה של מדעי הרוח במקומותינו. אכן, הערכת הישגי המחקר במדעי הרוח היא מלאכה קשה הרבה יותר מאשר במדעי הטבע. הכלים המשמשים לבדיקת האימפקט המחקרי במדעי הטבע (והחברה) אינם ישימים במדעי הרוח: ראשית, אין סיווג של כתבי עת במדעי הרוח, והניסיונות לבנות סיווג כזה לא צלחו עד כה; שנית, חלק משמעותי של המחקר במדעי הרוח מתפרסם בספרים ולא בכתבי עת, וכיוון שכתביהם של ספר נמשכת שנים אחדות, לא יעלה על הדעת להעריך את חשיבותו של ספר כאילו היה מאמר בכתב עת. כמו כן בגלל פיזורו הרב של המחקר במדעי הרוח, השפעתו של מחקר בודד מורגשת לעתים רק כעבור זמן רב ואין היא נמדדת ב'חלון' של שלוש או חמש שנים כמו במדעי הטבע.

בקרב חוקרי מדעי הרוח בארץ ובעולם יש אפוא הסכמה שאי אפשר להעריך את האימפקט המחקרי בתחום זה בשיטות כמותיות ושאינן מנוס מבדיקה איכותנית באמצעות קריאה מעריכה של עמיתים למקצוע. אמנם ניתן לבדוק לכל חוקר כמה תלמידים לתואר שני ולתואר שלישי לומדים אצלו וכמה מן העבודות שתלמידים אלה כתבו נמצאו ראויות לפרסום בכתבי עת מקצועיים ובהוצאות ספרים אקדמיות מובילות, אלא שבדיקה כזאת עשויה ללמד על פעילותם ההוראתית של החוקרים יותר מאשר על פעילותם המחקרית. תמונה כללית על מעמדם של חוקרי תחום מסוים אפשר לקבל על פי חברותם במערכות של עיתונים מקצועיים בין-לאומיים ועל פי תפקידי מפתח שהם ממלאים בארגונים בין-לאומיים, שהייתם במכוני מחקר מרכזיים וכיו"ב.

ואולם לאחרונה הופיעו כלים שיש בהם כדי לאפשר תחילתה של הערכה כמותית מהימנה במדעי הרוח. הראשון שבהם הוא מנוע החיפוש www.books.google.com, שבאמצעותו ניתן לעמוד על מספר ההתייחסויות, במספר ניכר של ספרים, הן לספריו והן למאמריו של חוקר מסוים. כלים מסוג זה נמצאים בראשית פיתוחם, אבל גלומה בהם הבטחה לעתיד: www.books.google.com לדוגמה עומד לסרוק בעתיד הלא-רחוק את כלל הספרים והמאמרים המצויים במספר ספריות חשובות בארצות הברית. אולם כבר עכשיו הכלי הזה מאפשר דירוג של חוקרים על פי השפעתם בתחומם, ודירוג זה עשוי להיות מדויק יותר ויותר עם התקדמותה של טריקת הספריות.

אמת, כלי זה ודומיו מאפשרים לבדוק רק פרסומים באות לטינית, ועל כן הם פותרים רק באופן חלקי את בעיית ההערכה ההשוואתית במדעי היהדות. אך מותר לשער שבמשך הזמן יפותח כלי דומה לספרים הכתובים עברית.

מומלץ כבר עתה לבדוק באופן מדגמי תחום במדעי הרוח בישראל שיעקר הפרסומים בו באות לטינית. אולם ראוי לחזור ולהדגיש את הבעיות הכרוכות בהערכה הכמותית. יש לערוך בדיקה כזאת בזהירות ולהצליב את ממצאיה עם מדדים איכותניים. לאור הגידול המהיר במספרם של מקבלי התואר השלישי במדעי הרוח בשנים תשנ"א-תשס"ה (ראו נספח ג) יש משנה חשיבות לפיתוח כלי הערכה אמינים של המחקר בתחום זה.

3. הרחבת אופקים: מדעי הרוח כנכס כלל-אוניברסיטאי

לימודי התואר הראשון באוניברסיטאות הישראליות נבנו על ההנחה שהתלמידים הבאים בשערי האוניברסיטאות כבר מצוידים במיומנות בסיסית ובהשכלה כללית, ועל כן באוניברסיטה אפשר לכוונם ישירות לתחום התמחותם. עם השנים הלכה והתגבשה ההכרה שאין להנחה זו על מה לסמוך. מכאן התרחבות לימודי הב"א הכללי או הדרישה לחייב את תלמידי החוגים השונים לשמוע שיעורים מחוץ לתחום התמחותם. עם זאת, גם הב"א הכללי בנוי על גזירת חטיבות מתוך החוגים התחומיים. מבנה לימודי הבוגר נשאר בעיקרו בעינו: לימודי התמחות המכוונים להכשיר חוקרים בתחומים ספציפיים, אף אם ברור שרוב תלמידינו אינם ממשיכים אל המחקר. לא נבנתה מערכת של שיעורים ייחודיים להשלמת ההשכלה הכללית בתחומים רחבים או לרכישת מיומנויות-ביטוי ברמה גבוהה. להיעדר השינוי ניתנו הסברים שונים, החל מגילם המבוגר יותר של תלמידינו בהשוואה לתלמידים באירופה ובאמריקה וכלה בחוסר היכולת להוסיף שנה רביעית ללימודי הב"א.

הבעייתיות של השיטה הקיימת אינה נעוצה רק בהשלמתה עם בורות, אלא גם בכך שאין היא מכוונת להקנות לבוגרי האוניברסיטאות כלים דינמיים לרכישת השכלה באופן מתמשך. מבנה הב"א התחומי עלול לקבוע אצל חלק מבוגריו את התפיסה שכל מה שאינו בתחום לימודיהם

יישאר לעולם כספר החתום בפניהם. לעומת זאת, המפגש עם מגוון רחב של נושאים, הנלמדים ברצינות אף אם ברמת מבוא בלבד, עשוי לעודד סקרנות ופתיחות אינטלקטואלית בטווח הארוך. הפורום דן בשלוש הצעות לפעולות הבאות לתת מענה לבעיות אלו. הפעולות הללו אינן מכוונות במיוחד למדעי הרוח, אך יש להן נגיעה רבה בהם, שכן הן תמסדנה במידה רבה את לימודי מדעי הרוח בקרב כלל תלמידי האוניברסיטה. הפקולטות למדעי הרוח – המופקדות על הוראת מקצועות כמו היסטוריה, פילוסופיה, ספרות, בלשנות, ארכאולוגיה ולימודי היהדות – מוכשרות בצורה יוצאת מן הכלל להעניק בסיס של השכלה כללית לתלמידים שלא בחרו בלימודים אלה (תלמידי מדעים, רפואה, מנהל עסקים, חברה ומשפטים). יצוין שגם היום בכל האוניברסיטאות יש פניות רבות מצד סטודנטים הלימודים בפקולטות השונות ללמוד קורסים במדעי הרוח, ואלה שהתנסו בכך הביעו שביעות רצון רבה מתוספת חשובה זו לתכנית הלימודים שלהם. שילובם של כלל תלמידי האוניברסיטה בתכניות המוצעות יעשיר, יגוון ולעתים אף ישביח את אוכלוסיית התלמידים. בדרך זו אף יחזק מעמדה של הפקולטה למדעי הרוח, חיזוק שהוא אינטרס לאומי וכלל-אוניברסיטאי.

אפשר שאוניברסיטה אחת תיישם את אחת ההצעות בעוד שאוניברסיטה אחרת תעדיף הצעה אחרת. בכל מקרה ראוי לאמץ את ההצעות בזהירות ובהדרגה, לאחר ניסוי ראשוני בהיקף מוגבל (pilot).

ואלה ההצעות:

א. אימוץ לימודי ה־liberal arts במלוא מובנם, תוך התאמתם לתכנים ולצרכים של התלמיד הישראלי. עתה, כאשר רוב הסטודנטים אינם מכשירים עצמם להוראה, ניתן להסתפק בחוג דיסציפלינרי אחד בהיקף של 60 נקודות, ו־60 הנקודות הנותרות ייוחדו ללימודי יסוד, שהרכבם ותוכנם ייקבעו בכל אוניברסיטה. ההצעה מאפשרת לכל סטודנט להמשיך ללימודי התואר השני בחוג הדיסציפלינרי שבו למד לתואר הראשון. ההצעה מוגבלת לתלמידי מדעי הרוח (ואולי גם מדעי החברה).

ב. הארכת לימודי התואר הראשון בסמסטר אחד לפחות, והוא ייוחד ללימודים כלליים וללימודי מיומנויות, שהרכבם ותוכנם ייקבעו בכל אוניברסיטה.

ג. הנחלת מיומנויות והרחבת האופקים מתוך שמירת המתכונת הקיימת של לימודי התואר הראשון. ההצעה מכוונת לכל תלמידי התואר הראשון באוניברסיטה. היא מבוססת על ההנחה שלפני הפנייה להתמחות תחומית נדרשת האוניברסיטה להביא את כל תלמידיה לרמה בסיסית של אוריינות ושל השכלה כללית. בלי אוריינות כזו האוניברסיטאות חוטאות גם כלפי התלמידים שיסיימו בשלב תואר הבוגר אך במיוחד כלפי התלמידים שימשיכו לתארים מתקדמים יותר. השינוי המוצע יחייב צמצום מסוים של רמת ההתמחות בשלב הבוגר. לתלמידים המחפשים באוניברסיטה השכלה גבוהה, בכל מקצוע, צמצום זה לא יהיה משמעותי. לאחרים תאפשר הרחבת בסיס המוכנות לרכוש בהמשך, בצורה מעמיקה ועשירה יותר, את ההתמחות הנוספת.

הפורום ממליץ, ברוב דעות, שבתנאים הקיימים תאומץ ההצעה השלישית, שפרטיה מופיעים בנספח ד. זאת בהתחשב בעובדה ששיעור הסטודנטים לתואר ראשון הבוחרים בלימודים כלליים או רב-תחומיים במדעי הרוח נמצא בעלייה מתמדת.

4. הצורך בכוח אדם אקדמי במדעי הרוח

בעוד שבתשנ"ב עמד סך כל חברי הסגל הרגיל במדעי הרוח באוניברסיטה העברית, באוניברסיטת תל-אביב, באוניברסיטת בר-אילן, באוניברסיטת חיפה ובאוניברסיטת בן-גוריון בנגב על 959.7, עד תשס"ה ירד מספרם – למרות הגידול הרב במספר הסטודנטים – ל-929.1. בשנים אלה ירד באוניברסיטאות האמורות מספר אנשי הסגל בדרגת מרצה מ-181.7 ל-148.9, ואילו מספרם של הפרופסורים מן המניין עלה מ-176.7 ל-253.0 (ראו נספח ה). במקביל לכך עלה הגיל הממוצע של אנשי הסגל הבכיר במדעי הרוח והגיע בשנת תשס"ד ל-54.8 שנים; גיל ממוצע זה גבוה מן הגיל הממוצע בתחומים האחרים (להוציא רפואה) והוא גבוה בארבע שנים מן הגיל הממוצע של הסגל הבכיר בארצות הברית (ראו נספחים ו-ז).

כדי להבטיח את המשך פעילותן התקינה של הפקולטות למדעי הרוח, יש לאמוד את מספר חברי הסגל הצעירים שקליטתם הכרחית ולהבטיח שהאוניברסיטאות אכן תקצינה את התקנים הדרושים (ראו נספח ח).

5. עידוד תלמידים מצטיינים

אחת הבעיות של התחום היא שרבים מבעלי הפוטנציאל הגבוה בוחרים שלא ללמוד מדעי הרוח. בהיעדר מאגר גדול של תלמידים מצטיינים יידלדלו מדעי הרוח; בטווח הארוך עלולה להיפגע גם רמת המחקר. לפיכך יש להעניק מלגות גבוהות במיוחד לתלמידים מצטיינים שיבחרו ללמוד את אחד התחומים המוצעים במדעי הרוח.

כמו כן ראוי לשקול הענקת מלגות לתלמידים מצטיינים ביותר שיבחרו ללמוד בחוג אחד במדעי הרוח בצד לימודיהם בפקולטות למדעי הטבע ולטכנולוגיה. עידוד תלמידים מצטיינים ללמוד למשל מתמטיקה ופילוסופיה, ביולוגיה והיסטוריה או מחשבים וספרות הוא אינטרס לא רק של מדעי הרוח אלא של האוניברסיטה בכללה.

6. מלגות לתלמידי התואר השלישי

כידוע, רבים מאוד מתלמידי התואר השלישי במדעי הרוח מסיימים את לימודיהם כשהם בני 40 ומעלה. מצב זה אינו רצוי לתלמיד, למוסד שבו הוא לומד ולחברה בכללה. לפיכך יש צורך דחוף להקצות מלגות התפנות לתלמידי התואר השלישי, אשר תותנינה בהתחייבות לסיים את לימודיהם תוך פרק זמן מוגדר.

7. מדעי הרוח והחינוך התיכון

ההכשרה בבתי הספר התיכוניים בתחומים בעלי חשיבות למדעי הרוח אינה מספקת; כך הדבר בראש ובראשונה בתחום לימודי השפות. על כן מומלץ לאתר תלמידי תיכון מצטיינים במדעי הרוח ולהקים בשבילם מחנות קיץ ומסגרות לימוד נוספות, תוך עידוד מיוחד של לימודי שפות (בדומה לתכניות הקיימות בתחום המדעים המדויקים). ראוי להפוך את ההוראה בבתי הספר התיכוניים לאטרקטיבית ככל האפשר לבעלי תואר שלישי. דרך אחת להבטיח זאת היא שמירת הקשר בין האוניברסיטאות לבין מורי תיכון בעלי תואר שלישי. למשל,

ניתן לשתף מורים אלה במחקרים שעורכים אנשי סגל אוניברסיטאי, תוך מתן תוספת שכר מתאימה למורים. מימוש המלצה זאת עשוי לתרום למחקר באוניברסיטאות, להעלות את יוקרת המורים ולחזק את ההוראה בבתי הספר התיכוניים בתחומים בעלי חשיבות למדעי הרוח. אף ניתן להנהיג מסלול משולב של הוראה בתיכון ומשרה חלקית באוניברסיטה.

גם המלצות אלו ראוי לממש תחילה בניסוי ראשוני בהיקף מוגבל (pilot).

8. מדעי הרוח והחברה הישראלית

מדעי הרוח מופקדים על שימור המורשת התרבותית, הנחלתה וקידומה; הם מקנים רוח אופקים, יכולת חשיבה ביקורתית ופתיחות לתרבויות אחרות; הם גם מפרשים ומבקרים את הידע המושג בדיסציפלינות האחרות. נוסף על כל אלה יש למדעי הרוח ערך כלכלי: הלוא מדעים אלה מקיימים ומזינים את תשתיתה התרבותית של החברה, שהיא מקור עניין ומשיכה הן למי שחיים בה והן למי שמבקשים להצטרף אליה כחברים או כמבקרים. דא עקא, המערכת הכלכלית איננה מתגמלת במידה הראויה את משמרי התרבות ומקדמיה, ואף שלהקמת אוניברסיטה או מרכז תרבות יש 'השפעה סביבתית' בעלת היבטים כלכליים מובהקים, אין היא משפרת בהכרח את מצבם של יוצריה. על אף חשיבותם של מדעי הרוח, אין הם זוכים להערכה הראויה. יתר על כן, יש פער רחב בין המציאות לתדמית: אף על פי שלימוד מדעי הרוח דורש רמת הפשטה גבוהה, שילוב מיומנויות ופתיחות ביך תחומית, הם נתפשים כמקצועות 'קלים', כבררת מחדל, ואף כמותרות או כעיסוק לשעות הפנאי.

לפיכך נחוצות פעולות יזומות הן בתוך האוניברסיטאות והן בחברה הישראלית בכללה, במטרה להבליט את חיוניותם ותרומתם של מדעי הרוח, את עבודת המחקר הענפה והתובענית המתבצעת בהם ואת ההישגים המרשימים של העבודה הזאת.

הפעולות המומלצות:

- קיומו של שבוע מדעי הרוח מדי שנה בשנה. כל שבוע כזה ייוחד

לתחום מסוים, מתוך כוונה לחשפו לקבוצות שונות בציבור. תכנית לדוגמה מוצגת בנספח ט.

- עריכת ועידה שנתית בחסות האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, בנוסח 'ועידת רחובות', שתהיה בעלת נראות ציבורית רחבה ככל האפשר. צוות בין-אוניברסיטאי ייעודי יגבש את התכנית, שתיוחד בכל שנה לנושא מרכזי (כגון מדעי הרוח בין לימודים 'כלליים' ללימודים 'יהודיים'). לוועידה יוזמנו אישים מן העולם האקדמי (ראשי אוניברסיטאות, חברי המועצה להשכלה גבוהה, ראשי מכללות, דקנים, מורי הפקולטות למדעי הרוח) ומן ההנהגה הפוליטית והחינוכית (שרי החינוך והמדע, יו"ר המזכירות הפדגוגית, חברי ועדת החינוך של הכנסת, ראשי ארגוני המורים, ראשי מוסדות חינוך והוראה כמו 'בית הספר למנהיגות חינוכית', אנשי תקשורת בולטים שהם בוגרי חוגים במדעי הרוח). ככל שיגדל מעגל המשתתפים בוועידה כן ייטב.
- הענקת מדליה בתחום מדעי הרוח מידי נשיא המדינה.
- כל שנה קלנדריית תוכרו 'שנת נושא' באחד מתחומי הדעת, ובדרך זו יקודם הנושא ויובלט בציבור. רצוי שהשנה הראשונה תיוחד למדעי הרוח או לאחד מתחומי הידע הכלולים בקטגוריה זו.
- ייערך סקר תעסוקה של בעלי תואר שלישי במדעי הרוח, שיבליט את תרומתם הרבה בשירות הציבורי ובמערכת החינוך.
- יקוימו פגישות עם עורכי עיתונים, שבהן תוצג מצוקתם של מדעי הרוח ותיבחנה דרכים להגברת חשיפתם בתקשורת.
- הרצאות לקהל הרחב וזכור לפריחה בזמן האחרון ברוב האוניברסיטאות והמוסדות להשכלה גבוהה, וכן במסגרות חוץ-אקדמיות. ראוי לדון בתכנים של פעילות זו, ברמה המקצועית שלה, בתפוצתה (מרכז מול פריפריה) ובאפשרות לתעלה לטובת האינטרס של מדעי הרוח.⁵

5 שורה ארוכה של המלצות שתכליתן לחזק את מעמדן של הפקולטות למדעי הרוח בתוך האוניברסיטאות מופיעה בחיבור זה: *Reinvigorating the Humanities: Enhancing Research and Education on Campus and Beyond*, ed. Katherine Bailey Mathae & Catherine Langrehr Birzer, Association of American Universities, Washington, D.C., April 22, 2004. ראו www.aau.edu/issues/humanities.cfm.

9. תפקיד האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

האקדמיה תיזום בדיקה של מצב מדעי הרוח בישראל כל חמש עד שבע שנים, ותפרסם את המלצותיה; היא תרכיב ועדה מחברים מתוך האקדמיה ומחוצה לה, שתלווה את יישום ההמלצות הנוכחיות; היא תגייס תקציבים לפיתוח מדעי הרוח לפי מתכונת קרן ביכורה ובדרכים נוספות.

הרכב הוועדה המלווה: פרופ' נילי כהן (יו"ר), פרופ' בנימין איזק, פרופ' דן לאור, פרופ' גבריאל מוצקין ופרופ' יוסף קפלן.

6 כדוגמה אפשרית לבדיקה החוזרת תוכל לשמש רשימת ההמלצות של ה"Wissenschaftsrat הגרמני: *Empfehlungen zur Entwicklung und Förderung der Geisteswissenschaften in Deutschland, Berlin, 27. Januar 2006*.

נספח א: מודל ות"ת ומדעי הרוח

מכתבו של פרופ' ג' מוצקין
לפרופ' ש' גרוסמן ולפרופ' א' קירש

19 באפריל 2006

לכבוד
פרופ' שלמה גרוסמן
פרופ' אורי קירש
ות"ת, ירושלים

א"נ,

הובא בזאת לידיעתי כי ברצונכם לקבל סיכום בכתב של דבריי לות"ת
ב־13 במרס בדבר הדרך שבה ות"ת מממנת כיום את הפקולטות למדעי
הרוח בישראל ואת הדרכים שבהן ניתן לשנות את מודל המימון.

בדבריי התייחסתי לנושאים אלו:

1. מודל ות"ת והמימון הפנימי של האוניברסיטה
2. מטרתיו של מודל ות"ת: הוראה מוצלחת ומצוינות במחקר
3. תמחור ומימון במדעי הרוח
4. עלויות תשתית

1. מודל ות"ת והמימון הפנימי של האוניברסיטה

הסיבה שנושא זה הוא כה חיוני היא שהאוניברסיטאות החלו לממן את היחידות הפנימיות שלהן על פי הקריטריונים המיושמים במודל המימון של ות"ת בחלוקת כספים בין האוניברסיטאות השונות. האוניברסיטה העברית אימצה, תוך שינויים מסוימים, את כללי מודל ות"ת לחלוקת הכסף בין יחידותיה החל משנת 1997. הופתעתי לשמוע במהלך פגישתנו כי כמה מחברי ות"ת לא היו מודעים למצב זה. גם נמסר לי כי לא לתוצאה זו התכוונה ות"ת. כפי שנאמר לי, לות"ת ידוע היטב כי הקריטריונים שלה למימון אינם מודלים סבירים לצורך תקצוב פנימי באוניברסיטה. ואולם ברור כי כל גוף שלמעלה מחצי תקציבו בא ממקורות ממשלתיים יבקש להגדיל ככל האפשר את הכנסתו באמצעות

היצמדות לקריטריונים הכספיים של הארגון המממן. בכל מקרה יותר ויותר ישתמשו האוניברסיטאות בקריטריונים של ות"ת לצורך חלוקה פנימית אלא אם כן ייכללו תמריצים שליליים במודל עצמו.

2. מטרתו של מודל ות"ת

למודל הכספי של ות"ת יש שתי מטרות:

1. לספק שיטה הוגנת של חלוקת כספים בין המוסדות, אשר מביאה בחשבון הן את צורכי הסטודנטים והן את המצוינות במחקר.

2. המודל הנוכחי מעודד את האוניברסיטאות להעדיף שיעורים גדולים שמשותפים בהם סטודנטים רבים על פני סמינריונים קטנים. ההוראה משוקללת על פי מספר הסטודנטים. הדבר מעורר בעיה: במדעי הטבע לעתים קרובות עיקר הלימוד מתבצע במעבדות, והן ממוננות ממרכיב המחקר בהקצאה. אין התחשבות תקציבית בסמינריונים לתלמידי התואר הראשון. ואולם במדעי הרוח הכשרת התלמידים נעשית בדרך הטובה ביותר בסמינריונים. מדוע? המיומנות הבסיסית המוקנית בכל תחומי מדעי הרוח היא כתיבת מאמרים ועבודות, ואפשר להקנות אותה רק דרך קריאת מאמרים באורך 10-30 עמודים. קריאה ותיקון של עבודות כאלה דורשים יותר זמן ומחשבה מהערכת מבחן על בסיס כמותי. וכך בזמן שהכשרת סטודנטים לתארים מתקדמים זוכה למשקל מסוים במודל, יש להבטיח תקציבים גם לסמינריונים לתואר ראשון. המודל הנוכחי אינו מעודד לימוד איכותי לתואר הראשון במדעי הרוח. הוכח שלימוד איכותי לתואר הראשון במדעי הרוח הוא נתיב עיקרי לשיפור המעמד החברתי. קל יותר וחסכוני יותר לאפשר גישה ללימודים גבוהים במדעי הרוח מאשר במדעי הטבע. אך חינוך זה חייב להיות תובעני בשביל שיהיה בו כדי להיטיב את האפשרויות המקצועיות של הסטודנט.

3. הפקולטות למדעי הרוח בישראל מצליחות יחסית ברחבי העולם. הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית דורגה במקום ה-36 בשנת 2005 בדירוג ההשוואתי של *Times Higher Education Supplement*, המקום הגבוה ביותר שהגיעה אליו פקולטה ישראלית בתחום כלשהו. הצלחה כזאת אינה מתבטאת בהקצבה כספית, אף שהיה ראוי להתחשב בה בתכנון מודל המימון.

ציון של מצוינות במדעי הרוח דורש כתיבת ספרים או ההדרה ביקורתית של טקסטים בעלי חשיבות. כיום רכיב המחקר של מודל המימון משוקלל רק על פי מאמרים ודירוג של כתבי עת, ויש בכך התעלמות מצורות הפקת המחקר העיקריות במדעי הרוח. כיצד יש לשקלל תוצרי מחקר שאינם מאמרים בהתחשב בעובדה שאין מערכת אחידה לדירוג תוצרים מעין אלה? הצעה אחת: על פרסום של ספר שעבר ביקורת יש להעניק קרדיט של שלוש שנים לפחות (וזמן זה אף אינו מתקרב לזמן הדרוש להפקת ספר בתחומים מסוימים). ככל שהקריטריונים לכלילתה של הוצאה לאור ברשימת ההוצאות החשובות מחמירים יותר, כך יש להעניק זמן ארוך יותר כקרדיט על פרסום של כל ספר בהוצאה כזאת.

נקודה נוספת: המערכת הנוכחית מייחסת משקל רב מדי לפרסומים באנגלית, בין ספרים ובין מאמרים. אך חוקרים במדעי הרוח, שלא כמו חבריהם במדעי הטבע, מפרסמים רבות גם בצרפתית, בגרמנית, ברוסית ובספרדית. פרופסורים לשפות ולספרות זוכים להכרה ולכבוד רק אם הם מפרסמים גם בשפה של הספרות הלאומית שאותה הם חוקרים.

ג.2. 1. מצוינות במדעי הרוח דורשת הכשרה מתקדמת בפרקי זמן מגוונים מאוד. בתחומים מסוימים, כמו פילוסופיה, הזמן הנורמטיבי הדרוש לכך דומה לזה שבמדעי הטבע. תחומים אחרים מבוססים על בקיאות נרחבת, ובכלל זה התמחות במספר שפות אוטריות. לכן על הסטודנט לתארים מתקדמים בתחומים אלה להשקיע שנתיים עד שלוש שנים נוספות לפני שיוכל להתחיל במחקר בעצמו.

ג.2. 2. יתר על כן, התפוקה גם היא שונה. במדעי הטבע יש עבודות דוקטור המדווחות על פריצת דרך מחקרית אחת, או לחלופין נוצרות כאוסף של מאמרים בתחום מסוים. בכמה מתחומי מדעי הרוח על הממצא המחקרי לעבודת דוקטור לכלול סקירה אנציקלופדית של כל המחקרים הקודמים שנעשו בתחום. מסיבה זו דוקטורנטים רבים במדעי הרוח אינם מצליחים לעמוד בדרישת האורך המרבי לעבודה שקבעו רשויות המחקר שלהם. במילים אחרות, כיום אין התחשבות בדרישות השונות לקבלת תואר דוקטור בתחומי הדעת השונים (אין שום היגיון בכפיית הדרישות המחקריות של תחום אחד על תחום אחר, מאחר שדרישות אלה מוגדרות באופן בין-לאומי).

3. תמחור ומימון במדעי הרוח

3א. ברור כי יש להפנות את רוב הכספים בישראל למדעי הטבע, מכיוון שבמצבנו הנוכחי קידום המדעים חיוני להישרדות הלאומית. אם כן, מדוע בכלל יש לתמוך במדעי הרוח? הנימוקים הרגילים לתמיכה במדעי הרוח הם אידאולוגיים – והם מנוסחים לעתים קרובות כזוהות לאומית וכהבנת העולם. במילים אחרות, איננו יכולים לשמר את הזיכרון הלאומי שלנו ללא מדעי הרוח, ולא נוכל להבין לא את שכנינו ולא את העולם ללא ההתמחויות המסופקות על ידי מדעי הרוח. יש סיבה נוספת ומכרעת להיטיב את מימונם של מדעי הרוח: המצוינות קלה יותר להשגה בתחומי מדעי הרוח משום שעלויות המחקר בהם נמוכות מעלויות המחקר במדעי הטבע. אם תפחיתו מיליון דולר מתקציב מדעי הרוח, פגעתם קשות ביכולת המוסדית למימונם. בה במידה אם תוסיפו מיליון דולר לתקציב מדעי הרוח, לסכום הזה תהיה השפעה דרמטית. לעומת זאת, במדעי הטבע הוספה או קיצוץ של סכום דומה ישפיעו אך מעט. לכן התועלת השולית של כספים המוקצים למדעי הרוח עולה בהרבה על זו של כספים המוקצים למדעי הטבע. נקודת המפתח אפוא היא שלמצוינות יש השפעה יתרה: מצוינות הנראית לעין במדעי הרוח תקל את גיוס הכספים גם למדעי הטבע, במיוחד מתורמים פרטיים. למצוינות בכל תחום שהוא יש השפעת משוב על גיוס כספים לתחומים אחרים, והמצוינות במדעי הרוח גם זולה יותר וגם קלה יותר להשגה מבמדעי הטבע. מצוינות אקדמית נראית לעין מביאה תועלת למדינת ישראל; היא משפרת את דירוגה ואת מעמדה בעולם.

3ב. יתר על כן, המודל של ות"ת מסווה את הרווחיות האמתית של כל תחומי הדעת השונים, מכיוון שאם ות"ת מקצה סכומים מוגדרים, למשל 100 ש"ח ליחידה בתחום אחד ו-600 ש"ח ליחידה בתחום אחר, נראה הדבר כאילו התחום השני מועדף בהרבה על פני התחום הראשון. אך זאת רק משום שות"ת בחרה בסכומים אלה כקריטריונים. תגובתה של ות"ת תהיה שהיא מבססת את הקצאתה לכל יחידה על פי עלויות ההוראה והמחקר בדיסציפלינות השונות. אך כל ארגון כלכלי המתקצב לפי עלות מסתיר את הרווחיות האמתית, משום שכך התמורה נגזרת מהעלות ולא מהרווח או מההישגים. לו היו היחידות השונות צריכות להתחרות בשוק החופשי, ייתכן שהתוצאות היו שונות

למדי. ההוכחה לכך היא עושרה היחסי של אוניברסיטת חיפה כאשר לא הייתה לה פקולטה למדעי הטבע. במילים אחרות, אם מדעי הרוח באמת זולים יותר, בשוק החופשי היה אפשר לדרוש בהם שכר לימוד פחות, למשוך יותר סטודנטים ולהשיג מחזור גדול יותר מזה של מדעי הטבע, שמעצם טיבם יש בהם המעצור של עלויות ההשקעה הגדולות, ועל כן כמה מלימודי המדעים המדויקים לא היו יכולים להתחרות בשוק לימודי חופשי. המסקנה: תקצוב לפי עלויות משוערות אינו משקף יכולת קיום כלכלית אמיתית, שאינה ידועה במקרה של מתקצב מונופוליסט כמו ות"ת, חוץ מתחומים נדרשים כמו תארים מתקדמים במשפטים וברפואה.

ג3. בעיה אחת שאולי היא ייחודית לאוניברסיטה שלי היא הגורם המוסדי המרתיע את הפקולטות מגיוס פרטני של כספים. מעודדים את חברי הסגל להגיש בקשות למענקי מחקר, אך הם זוכים לתגמולים שונים אם בקשתם הוגשה לקרנות מחקר שהוגדר תחרותי, ארגון מחקר "לא-תחרותי" או תורמים פרטיים, מתוך הנחה שהערכת עמיתים תחרותית היא סמן של מצוינות במחקר.

שתי בעיות יש כאן: 1. חלוקת הכספים של ארגוני מימון לפי תחומי הדעת אינה שווה, אלא משקפת את סדרי העדיפות המחקריים הלאומיים והבינ-לאומיים. כך יתוגמל מחקר מסוים משום שלקחן המממנת יש עניין בסוג מחקר שכזה, תוך התעלמות מהשאלה אם סוג מחקר זה אכן תורם להתפתחות האקדמית אם לאו. 2. מעצם מהותה מערכת מעין זו מטפחת את החוקרים שאינם מקדישים זמן לגיוס כספים ממקורות פרטיים (ראוי לציין כי בימינו סומכים תורמים פרטיים על ועדות אקדמיות שיסננו את הבקשות למימון מחקר המובאות אליהם).

הפרופיל המחקרי האופטימלי מכוון אפוא לייצור ביורוקרטים אקדמיים ולא יזמים אקדמיים. ברור כי ההשכלה הגבוהה זקוקה למימון חיצוני גובר והולך. ות"ת צריכה לתגמל את גיוס הכספים על צורותיו השונות באופן שווה, או לא לתגמל אותו כלל. גם בדרך זו יגויס סכום גבוה יותר ללימודי רפואה מללימודי שומרית, אך עדיפותה של הרפואה לא תוגבר באמצעות מערכת המימון. המעוניינים ללמוד שומרית יומרצו למצוא מימון עצמי (פרטי), והעול התקציבי על האוניברסיטה ועל משלם המסים הישראלי יקטן.

4. עלויות תשתית

תקציבי התשתית במדעי הרוח לא עלו בקצב שעלו תקציבי התשתית במדעי הטבע. הסיבות לכך ברורות: העלויות במדעי הטבע עולות בקצב מסחרר, וידוע כי העלויות במדעי הרוח עולות בקצב אטי יותר. אך הבעיה האמתית היא ההערכה הדיפרנציאלית של חשיבותן של המעבדה ושל הספרייה במערכת האוניברסיטאית. אפילו ות"ת לא רואה בספרייה חלק ממשימת המימון שלה, ואילו מעבדות המחקר נחשבות חלק בלתי נפרד מהפרויקט האוניברסיטאי. תכניות רכישה גדולות של ספרים ומקורות מידע חיוניות למחקר במדעי הרוח. לאמתו של דבר, עלויות התשתית במדעי הרוח גדלו במידה רבה בחמישים השנים האחרונות. עלות ההוראה הממוצעת לכל סטודנט לתואר הראשון במדעי הרוח היא אכן קטנה יחסית. ואולם עלויות התשתית בכללן אינן קטנות משום שהמצאת מכונת הצילום גרמה לעלייה מסחררת במחירי הספרים. המו"לים, בידיעם כי מכונות צילום פירושן מכירת פחות ספרי לימוד, קובעים את מחירי הספרים לשוק השבוי של הספריות הגדולות. חיונית כאן תכנית פיתוח לאומית, אשר תאפשר הוצאת כספים יעילה יותר ברמה הלאומית. לעתים קרובות דורשים מהפקולטות למדעי הרוח 'למזוג' מחלקות. הצעד הראשון יוכל להיות מיזוג לאומי של העלויות הגבוהות יחסית של ספרייה ותשתית.

מסקנה

במערכת הקצאת כספים ביורוקרטית מדעי הרוח אינם עומדים בתחרות עם הפקולטות האחרות מכיוון שרובם מייצרים מוצרי נישה במהותם (כגון אגיפטולוגיה או תלמוד). גם Robert Maxwell וגם Louis Vuitton Moet Hennessy הוכיחו כי מוצרי נישה יכולים להיות רווחיים מאוד, כי ניתן לשווקם במחיר גבוה. כיצד ניתן להחיל מודל זה על האוניברסיטאות, לנוכח העובדה שאי אפשר לשווק אגיפטולוגיה כפי שמשווקים שמפניה? שוקי האוניברסיטה מוגדרים במונחים של יוקרה. ליוקרה יש ויש השפעה על המימון, אך לא ביחס של אחד לאחד. טענתי היא, כפי שציינתי לעיל, שמדינה ענייה יחסית כמו ישראל, כמו מדינות מתפתחות אחרות, יכולה להרוויח הרבה ממוצרי נישה. העניין הוא שכלכלה בעלת אפשרויות מימון מוגבלות

זקוקה למספר רב של מוצרי נישה. התמקדות יתר במספר מועט של מוצרים עלולה להביא לקריסה פתאומית כאשר השוק של מוצר ייחודי יקר מתמוטט (חשבו על מדינות שבהן הכלכלה תלויה במכירת בננות, קקאו או קפה). יש לעודד את האוניברסיטאות בישראל לפזר את מוצרי המחקר שלהן, במקום לרכז אותם במחלקות ייחודיות. יש לתגמל אותן ביתר שאת על מצוינות יוקרתית וגם על יכולתן להפוך מצוינות זו למימון מוגבר, ללא קשר למקור הכסף. ברור כי למודל התקצוב של ות"ת, הארגון המממן העיקרי, יש השלכות חברתיות ואיכותיות. מודל מעין זה חייב להיבנות גם על בסיס של גישה להשכלה הגבוהה וגם על השגת מצוינות במחקר. אינני מאמין כי ניתן להשיג אף אחת ממטרות אלה, מערכת חינוכית ודמוקרטית אמיתית במיטבה או מיזם מחקר אמיתי, ללא מודל מימון אשר יעניק תמריצים נבונים להישגים במדעי הרוח.

בכבוד רב,

גבריאל מוצקין

הקתדרה לפילוסופיה ע"ש אחד העם
האוניברסיטה העברית בירושלים

נספח ב: מאה הפקולטות המובילות למדעי הרוח

**Times 2006 Ranking
Top 100 Universities in Arts and Humanities**

RANK	NAME	COUNTRY	Score
1	Cambridge University	UK	100
2	Oxford University	UK	99.7
3	Harvard University	US	92.3
4	University of California, Berkeley	US	85.8
5	Sydney University	Australia	83.6
6	Australian National University	Australia	81.9
7	Melbourne University	Australia	79.9
8	Yale University	US	79.7
9	Princeton University	US	72.4
10	Beijing University	China	68.2
11	University of Toronto	Canada	65.9
12	McGill University	Canada	65.8
13	Edinburgh University	UK	64.2
14	Columbia University	US	63.9
15	Stanford University	US	62.9
16	Paris IV – Sorbonne	France	62.5
17	University of Chicago	US	61.0
18	University of South Wales	Australia	60.6
19	London School of Economics	UK	59.9
20	University of California, Los Angeles	US	59.4
21	Massachusetts Institute Technology	US	59.2
22	National University of Singapore	Singapore	58.6
23	King's College London	UK	57.7
24	Amsterdam University	Netherlands	57.6
25	Ecole Normale Supérieure Paris	France	56.8
26	Copenhagen University	Denmark	56.7
27	Tokyo University	Japan	55.3
28	Monash University	Australia	54.7
29	Auckland University	New Zealand	54.1
30	School of African & Oriental Studies	UK	53.9
31	Bologna University	Italy	53.8
32	University of British Columbia	Canada	53.2
33=	Free University Berlin	Germany	52.3
33=	Hong Kong University	Hong Kong	52.3
35	University College London	UK	51.6

RANK	NAME	COUNTRY	Score
36	Kyoto University	Japan	51.2
37=	Vienna University	Austria	50.4
37=	Warwick University	UK	50.4
39=	Trinity College Dublin	Ireland	50.2
39=	University of Michigan	US	50.2
41	Cornell University	US	50.0
42	Queensland University	Australia	49.9
43	Hebrew University of Jerusalem	Israel	49.6
44	St. Andrews University	UK	48.2
45	University of Pennsylvania	US	45.6
46	University of Texas at Austin	US	45.4
47	New York University	US	45.3
48=	Brown University	US	44.9
48=	Johns Hopkins University	US	44.9
50	Macquarie University	Australia	44.8
51	Manchester University	UK	44.0
52	Heidelberg University	Germany	43.8
53	Leiden University	Netherlands	43.1
54	La Trobe University	Australia	42.6
55	Leeds University	UK	42.2
56	La Sapienza, Rome	Italy	42.2
57	Bristol University	UK	42.1
58	Waseda University	Japan	41.9
59	RMIT University	Australia	41.6
60	Paris 1 Panthéon Sorbonne	France	41.5
61	Helsinki University	Finland	41.1
62	Sussex University	UK	41.0
63	Utrecht University	Netherlands	40.7
64	York University	UK	40.6
65	Oslo University	Norway	40.4
66	University of Pittsburgh	US	40.3
67	Birmingham University	UK	39.6
68	Glasgow University	UK	38.5
69	Tasmania University	Australia	37.5
70	Gadjah Mada University	Indonesia	37.3
71=	Duke University	US	37.2
71=	University of Western Australia	Australia	37.2
73=	University of Alberta	Canada	37.1
73=	Catholic University Leuven (Flemish)	Belgium	37.1
75	Delhi University	India	36.7
76=	Nanjing University	China	36.6
76=	Victoria University	New Zealand	36.6

RANK	NAME	COUNTRY	Score
78	Tsing Hua University	China	36.5
79=	Catholic University Louvain (French)	Belgium	36.2
79=	Queen Mary University of London	UK	36.2
79=	Uppsala University	Sweden	36.2
82=	Fudan University	China	36.1
82=	Open University	UK	36.1
82=	University of Wisconsin	US	36.1
85	Chinese University of Hong Kong	Hong Kong	35.8
86	Queensland University Tech	Australia	35.4
87=	Geneva University	Switzerland	35.1
87=	Tel Aviv University	Israel	35.1
89	Brussels Free University	Belgium	34.4
90	Florence University	Italy	34.3
91	Humboldt University Berlin	Germany	33.8
92	Cardiff University	UK	33.7
93	Goldsmith University of London	UK	33.5
94	University of Adelaide	Australia	33.1
95=	Bielefeld University	Germany	32.9
95=	University of California, Irvine	US	32.9
95=	Newcastle University	Australia	32.9
98	Dartmouth College	US	32.8
99=	McMaster University	Canada	32.7
99=	University of Technology	Australia	32.7

המקור: *Times Higher Education Supplement*, Oct. 2006

נספח ג: מקבלי תואר שלישי במדעי הרוח

מדעי הרוח הכלליים מקבלי תואר שלישי, לפי מקצועות

שנת לימוד	מדעי הרוח הכלליים	לימודי יהדות	פילוסופיה	היסטוריה	ארכאולוגיה: תת-תחום	מדעי הרוח האחרים	לימודים כלליים סה"כ
תשנ"א	25	6	5	12	1	1	0
תשנ"ב	34	3	7	18	2	4	0
תשנ"ג	49	7	11	22	4	4	1
תשנ"ד	30	4	14	8	3	1	0
תשנ"ה	58	10	10	26	3	6	3
תשנ"ו	33	5	6	14	4	4	0
תשנ"ז	66	9	13	32	5	7	0
תשנ"ח	62	12	11	29	6	4	0
תש"ס	61	17	11	21	3	9	0
תשס"א	78	14	24	28	1	11	0
תשס"ב	68	15	17	24	4	8	0
תשס"ג	106	30	25	38	4	9	0
תשס"ד	125	22	38	33	8	24	0

מדעי הרוח הכלליים מקבלי תואר שלישי, לפי אוניברסיטאות

שנת לימוד	סך הכול	האוניברסיטה העברית	אוניברסיטת תל-אביב	אוניברסיטת בר-אילן	אוניברסיטת חיפה	אוניברסיטת בן-גוריון
תשנ"א	25	10	9	4	2	0
תשנ"ב	34	20	9	2	3	0
תשנ"ג	49	22	16	8	3	0
תשנ"ד	30	16	11	2	1	0
תשנ"ה	58	26	16	11	5	0
תשנ"ו	33	12	13	8	0	0
תשנ"ז	66	30	20	7	7	2
תשנ"ח	62	27	19	9	7	0
תש"ס	61	20	12	17	9	3
תשס"א	78	27	20	18	11	2
תשס"ב	68	25	18	14	7	4
תשס"ג	106	32	26	32	11	5
תשס"ד	125	41	17	33	29	5
תשס"ה	125	31	31	38	18	7

המקור: ות"ת. הערה: חסרים נתונים לשנת תשנ"ט.

**שפות, ספרויות ולימודים רגיונליים
מקבלי תואר שלישי, לפי מקצועות**

שנת לימוד	שפות ספרויות ולימודים רגיונליים	שפה וספרות עברית	שפה וספרות ערבית ולשונות שמיות אחרות	שפות וספרויות אחרות	לימודים רגיונליים	תרבות	בלשנות: תת-תחום
תשנ"א	23	12	2	5	3	0	1
תשנ"ב	20	4	4	8	4	0	0
תשנ"ג	20	9	1	6	3	0	1
תשנ"ד	25	13	2	7	3	0	0
תשנ"ה	22	10	2	7	3	0	0
תשנ"ו	35	19	2	4	5	4	1
תשנ"ז	20	11	0	5	0	4	0
תשנ"ח	25	13	1	4	3	3	1
תש"ס	53	19	8	9	5	10	2
תשס"א	57	21	3	17	8	8	0
תשס"ב	49	15	5	13	8	7	1
תשס"ג	53	14	1	21	3	12	2
תשס"ד	86	34	10	24	4	14	0

**שפות, ספרויות ולימודים רגיונליים
מקבלי תואר שלישי, לפי אוניברסיטאות**

שנת לימוד	סך הכול	האוניברסיטה העברית	תל-אביב אוניברסיטת	בר-אילן אוניברסיטת	חיפה אוניברסיטת	בן-גוריון אוניברסיטת
תשנ"ג	20	12	3	5	0	0
תשנ"ד	25	9	2	14	0	0
תשנ"ה	22	11	3	8	0	0
תשנ"ו	35	17	10	8	0	0
תשנ"ז	20	7	5	8	0	0
תשנ"ח	25	8	4	12	1	0
תש"ס	53	25	12	14	2	0
תשס"א	57	20	8	23	4	2
תשס"ב	49	25	7	14	3	0
תשס"ג	53	11	14	23	5	0
תשס"ד	86	25	14	32	11	4
תשס"ה	81	21	10	33	11	6

המקור: ות"ת.
הערה: חסרים נתונים לשנת תשנ"ט.

נספח ד: תכנית להנחלת מיומנויות והרחבת ההשכלה לתלמידי כל הפקולטות

יעדים

- הקניית מיומנויות של ניתוח חומר קריאה ושל התבטאות מדעית בכתב בעברית ובאנגלית.
- הרחבת ההשכלה הבסיסית: פתיחת אופקים לכל תלמידי האוניברסיטה, מעבר לגבולות הפקולטות; חשיפה של כל התלמידים למושגי יסוד במדעים השונים, ולמדעי הרוח כנכס צאן ברזל של כל תרבות.
- פיתוח של סקרנות אינטלקטואלית-תרבותית רחבה לטווח ארוך.
- בכל פקולטה: הקניית בסיס רחב, מעבר לתחומי ההתמחות של התלמידים.

דרכי יישום

- א. מיומנויות אקדמיות בסיסיות
 - שיעור סמסטריאלי להקניית מיומנות קריאה וכתובה בעברית מדעית.
 - שיעור סמסטריאלי להקניית מיומנות קריאה וכתובה באנגלית מדעית.
1. השיעורים ייבנו בתיאום עם הפקולטות והחוגים כך שחומר הקריאה ונושאי הדיון יהיו במגוון רחב של תחומים, והתלמידים ירכשו את המיומנות אגב קריאה בנושא הקרוב לתחומם.
 2. שיעורים אלה (בהיקף של לפחות שעתיים שבועיות כל אחד) יהיו חובה על כל התלמידים לתואר בוגר אוניברסיטה בשנה הראשונה ללימודיהם ותנאי מעבר לשנה השנייה. לא יינתן ציון על השיעורים, והם לא ייחשבו במניין נקודות הזכות.
 3. בשיעור בעברית אקדמית יושם דגש על כשירות לשונית פעילה, ובעיקר על כתיבה מדעית.
 4. השיעורים באנגלית אקדמית יכוונו לרמות שונות של שליטה בשפה ויכללו הקניית מיומנויות בקריאה ובכתיבה. עם זאת, יש להניח שברוב הרמות תתפוס הקניית המיומנות בקריאה מקום מרכזי.

5. אף ששיעורים אלה מיועדים להקנות כלים טכניים, חשוב לבנותם בצורה מקורית, המעודדת חשיבה ביקורתית.

ב. השכלה כללית

- שני שיעורים כלליים בשתי פקולטות שבהן אין התלמיד מתמחה, שלפחות אחד מהם בתחום מדעי הטבע והשני בתחום של מדעי הרוח, מדעי החברה או משפטים.
- 1. השיעורים (במדעים הניסויים והעיוניים) יישאו אופי כללי וייבנו מתוך הקפדה על שילוב של ידע בסיסי ומחקר עדכני, כך שהם יקנו ידיעות יסוד יחד עם חשיפה לנושאים הנמצאים בחזית הדיון המחקרי.
- 2. השיעורים ייבנו במיוחד בשביל התלמידים שאינם שייכים לתחום.
- 3. השיעורים יהיו בדרך כלל שנתיים (במשקל 4 נ"ז כל אחד).
- 4. התלמידים יחויבו ללמוד שיעורים אלה במהלך השנתיים הראשונות ללימודיהם, ולפחות אחד מהם בשנה הראשונה.

ג. הרחבת ההשכלה בתחום לימודיו הרחב של התלמיד

- לפחות שני שיעורים כלליים בפקולטה שבה התלמיד לומד, בתחומים השונים מתחום התמחותו.
- 1. השיעורים יהיו מבואות בעלי אופי כללי, וייבנו תוך הקפדה על שילוב ידע בסיסי ומחקר עדכני, כך שהם יקנו ידיעות יסוד יחד עם חשיפה לנושאים הנמצאים בחזית הדיון המחקרי.
- 2. השיעורים יהיו בדרך כלל שנתיים (במשקל 4 נ"ז כל אחד), וכל אחד מהם ילווה בתרגיל (במשקל 2 נ"ז).
- 3. התרגילים יינתנו בקבוצות קטנות יותר מן השיעור, ואפשר יהיה להתאימם לנושאי ההתמחות השונים של התלמידים.
- 4. התלמידים יחויבו ללמוד שיעורים אלה במהלך השנתיים הראשונות ללימודיהם, ולפחות אחד מהם בשנה הראשונה.
- 5. מוצע שבהפעלה המדגמית במדעי הרוח יהיו אלה מבואות כלליים להיסטוריה, לספרות מופת, לפילוסופיה, לאמנויות או לתולדות הדתות.

בסך הכול מדובר בלימודים בהיקף של 12 שעות לימוד שנתיים, שיקנו 20 נ"ז.

- ההצעה מינימלית ביותר בהיקפה, והיא מכוונת למבנה הנוכחי של ב"א תלת-שנתי. עיקר לימודי היסוד מרוכזים בשנה הראשונה והשנייה, וכבר השנה הראשונה כוללת מספר שיעורים בתחום ההתמחות. אם יחליט התלמיד להחליף תחום לאחר השנה הראשונה, ייחשבו שיעורים אלה במניין שיעורי הבחירה. לימודי ההתמחות יתרכזו בשנה השנייה והשלישית.
- את שיעורי ההשכלה הכללית ואת שיעורי ההרחבה בתחום לימודיו של התלמיד ילמדו חברי סגל בכירים.
- השלמה הכרחית להצעה, שתאזן את החינוך הרחב מאוד בשנה הראשונה, היא בניית תכניות למצטיינים בתחומי ההתמחות השונים בשנה השלישית.
- הצלחתה של ההצעה תלויה בבנייה נכונה של השיעורים שייכללו בה. האתגר של בניית שיעורים כלליים, ברמות שונות של העמקה, ידרוש מחשבה יצירתית ועבודה משותפת. כדי לעודד השקעה בתכנון שיעורים כאלה, יש להקצות משאבים לבניית השיעורים ולפיתוחם. המורים יתבקשו להגיש הצעות ראשוניות, וההצעות תיבחנה על ידי צוות שייקבע לכך; צוות זה גם יוסמך לתת ייעוץ וסיוע לפיתוח ההצעות שתתקבלנה. כבר במהלך השנה הראשונה להפעלת התכנית, וכן בתום השנה הראשונה והשנייה, יש לדאוג לבחינה מחודשת, להפקת לקחים ולתיקון, הן באשר לכל שיעור ושיעור והן באשר לתכנית בכללה.

נספח ד: סגל אקדמי בכיר בתקציב הרגול באוניברסיטאות, לפי שנת לימוד, מוסד ודרגה

שנה	דרגה	סה"כ מרעין הרוח	סה"כ	אוי"ע		הטבויות*		תל-אביב		בר-אילן		חיפה		בן-גוריון		מכון ויצמן
				רוח	כלל	רוח	כלל	רוח	כלל	רוח	כלל	רוח	כלל	רוח	כלל	
תשנ"ב	סד"כ	984.2	4,053.8	1,041.3	270.9	569.2	24.5	1,000.8	300.1	476.8	179.0	300.5	133.0	399.4	76.7	265.8
	פרופסור מן המניין	176.6	1,197.4	395.8	82.5	193.5	—	279.5	53.7	90.4	20.7	46.2	15.3	87.1	4.5	104.9
	פרופסור חבר	226.9	1,109.9	244.3	63.8	182.7	5.5	182.7	73.4	118.7	39.4	60.8	29.3	119.2	15.6	101.1
	מרצה בכיר	390.8	1,142.7	247.5	88.7	142.4	10.8	282.5	107.6	161.5	77.3	126.2	63.5	128.0	43.1	54.5
	מרצה	189.8	603.8	153.7	35.9	50.6	8.2	155.6	65.4	106.2	41.7	67.4	25.1	65.0	13.6	5.3
תשנ"ד	סד"כ	1,013.3	4,344.6	1,034.7	258.3	577.2	21.9	1,058.8	309.0	543.6	192.7	365.2	147.9	487.8	83.4	277.2
	פרופסור מן המניין	218.0	1,368.8	422.8	91.3	204.0	—	329.8	66.5	128.1	33.0	58.1	18.9	121.5	8.3	104.5
	פרופסור חבר	235.8	1,115.3	215.5	57.6	177.8	5.7	282.9	75.8	122.1	41.9	73.0	31.2	139.1	23.6	104.8
	מרצה בכיר	377.5	1,181.4	248.4	77.3	133.3	10.4	273.8	102.6	168.9	79.7	144.9	70.2	149.5	37.3	62.6
	מרצה	181.9	679.1	148.0	32.1	62.1	5.8	172.3	64.1	124.5	38.1	89.2	27.6	77.7	14.2	5.3
תשנ"ח	סד"כ	1,058.9	4,606.1	1,054.6	253.3	565.6	20.1	1,141.8	317.8	565.7	200.5	387.1	155.5	602.4	111.7	288.9
	פרופסור מן המניין	239.3	1,542.8	439.9	102.5	223.8	—	391.5	78.2	136.5	23.8	67.2	18.7	177.9	16.1	106.0
	פרופסור חבר	252.6	1,131.9	226.2	49.7	159.9	6.4	295.7	81.0	116.7	50.1	88.9	38.3	136.2	27.1	108.1
	מרצה בכיר	360.0	1,236.4	232.2	63.8	143.7	7.5	279.2	97.6	193.1	83.6	146.3	71.7	169.2	35.8	72.7
	מרצה	207.0	695.1	156.3	37.4	38.2	6.2	175.4	61.0	119.4	42.9	84.6	26.8	119.1	32.7	2.1

סוגל אקדמי בכיר בתקציב הרגיל באוניברסיטאות, לפני שנת לזמור, מוסד ודרגה (המשך)

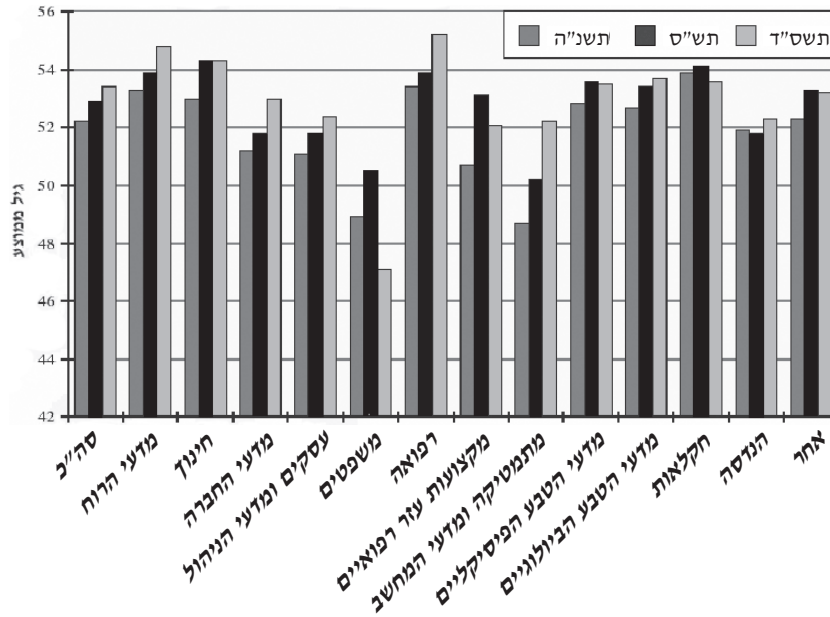
שנה	דרגה	סה"כ מרעו הרוח	סה"כ	אוי"ע		השכנויות*		תל-אביב		בר-אילן		חופה	בין-גוריון		מכון ויצמן	
				רווח	כלל	רווח	כלל	רווח	כלל	רווח	כלל		רווח	כלל		
תש"ס	סד"כ	1,060.6	4,688.5	1,009.2	238.0	568.3	18.9	1,162.5	321.7	603.8	207.1	403.3	155.6	650.0	119.3	291.5
	פרופסור מן דומניקן	253.3	1,587.5	426.5	98.6	221.4	—	410.7	73.9	144.7	34.8	82.5	26.1	189.1	19.9	112.6
	פרופסור חבר דומניקן			207.5	45.3	178.1	6.8	287.9	84.0	124.8	51.6	91.6	32.7	141.8	27.2	108.8
	מרצה בכיר	354.0	1,265.2	243.3	62.8	142.4	5.8	287.3	105.5	208.1	79.8	143.3	63.6	174.6	36.5	66.3
	מרצה	205.6	695.3	131.9	31.4	26.5	6.2	176.6	58.3	126.2	40.9	86.0	33.2	144.4	35.6	3.7
תשס"ב	סד"כ	1,070.5	4,637.8	983.3	238.9	542.2	13.6	1,124.2	317.4	576.5	205.0	434.2	165.0	688.4	130.6	289.0
	פרופסור מן דומניקן	276.3	1,563.4	413.7	100.0	201.2	—	395.6	82.4	155.1	41.9	81.1	27.8	203.1	24.2	113.5
	פרופסור חבר	241.9	1,136.1	207.8	45.9	176.0	5.0	246.8	246.8	118.9	48.4	115.0	45.6	161.3	28.9	110.2
	מרצה בכיר	345.4	1,231.2	238.1	61.3	146.9	4.9	298.6	298.6	186.2	73.8	130.3	51.8	174.0	43.4	57.2
	מרצה	206.8	707.2	123.7	31.8	18.1	3.6	183.2	56.7	116.2	40.8	107.8	39.8	150.0	34.0	8.1
תשס"ד	סד"כ	976.6	4,462.1	966.5	232.0	520.8	14.3	980.1	270.2	550.8	185.4	457.0	158.9	700.8	115.8	286.1
	פרופסור מן דומניקן	262.2	1,500.3	400.7	97.7	192.5	1.0	359.7	980.1	142.5	43.7	84.7	23.8	203.4	22.7	116.8
	פרופסור חבר	206.8	1,099.0	202.3	40.3	173.0	3.0	229.1	57.8	121.3	43.2	107.4	41.8	159.6	20.8	106.4
	מרצה בכיר	334.5	1,202.5	227.8	59.1	146.1	6.1	274.0	274.0	168.6	68.1	143.8	53.7	189.5	42.5	52.8
	מרצה	173.1	660.3	135.7	34.9	9.2	4.2	117.3	34.1	118.5	30.4	121.1	39.6	148.4	29.9	10.1

סגל אקדמי בכיר בתקציב הרגיל באוניברסיטאות, לפני שנת לימוד, מוסד ודרגה (המשך)

מכון ויצמן	ברגורין		חיפה		בר-אילן		תל-אביב		הטכניון*		אי"ע		סה"כ מרע"ה	סה"כ	דרגה	שנה
	רוח כלל הסגל	כלל הסגל	רוח כלל הסגל	רוח כלל הסגל	רוח כלל הסגל	רוח כלל הסגל	רוח כלל הסגל	רוח כלל הסגל	רוח כלל הסגל	רוח כלל הסגל	רוח כלל הסגל	רוח כלל הסגל				
284.5	113.6	692.7	158.0	466.2	182.5	544.8	251.5	948.3	11.7	502.3	223.5	939.6	940.8	4,378.4		תשס"ד סד"כ
116.6	24.8	198.1	28.5	90.0	39.6	133.6	69.9	359.9	0.0	191.5	90.2	395.9	252.9	1485.6		פרופסור מן דומניין
108.9	16.9	161.5	40.2	112.1	43.1	118.8	53.7	209.5	1.3	163.0	44.3	189.6	199.5	1063.4		פרופסור חבר
51.6	43.5	192.6	56.9	152.7	69.9	178.6	105.3	290.7	7.1	139.7	53.4	213.5	336.1	1219.4		מרצה בכיר
7.5	28.5	140.6	32.4	111.4	29.8	113.8	22.6	88.2	3.3	8.1	35.6	140.5	152.3	610.0		מרצה

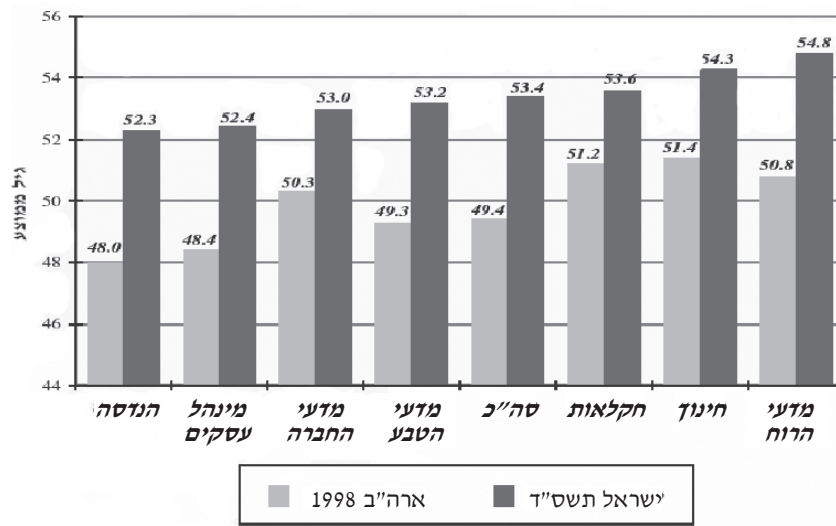
* הסגל במדעי הרוח בטכניון אינו מלמד לימודים לקראת תואר במדעי הרוח אלא קורסים שנועדו להעשרת הסטודנטים. דמקור: ות"ת.

נספח ו: הגיל הממוצע של הסגל האקדמי הבכיר
 בתקציב הרגיל באוניברסיטאות,
 לפי תחום לימודים ושנה (תשנ"ה-תשס"ד)

המקור: דוח ות"ת מס' 32/31 לשנת תשס"ד (2004/2003) ותשס"ה (2005/2004), עמ' 131.

נספח ז: הגיל הממוצע של הסגל האקדמי הבכיר בישראל
ובארצות הברית, לפי תחומי לימוד נבחרים

המקור: דוח ות"ת מס' 32/31 לשנת תשס"ד (2004/2003) ותשס"ה (2005/2004), עמ' 132.

נספח ח: ניסיון לאומדן הצרכים בכוח אדם אקדמי

ה'תרגיל' שלהלן מבוסס על הנחות ממעיטות:

110,000	מספר הסטודנטים בתשס"ה*
21,000	מספר הסטודנטים במדעי הרוח, לכל התארים, בתשס"ה
20	יחס תלמיד/מורה
**1,050	גודל הסגל הנדרש במדעי הרוח
הנחה א: 25 שנה הנחה ב: 30 שנה	משך השירות הממוצע של מורה בסגל האקדמי במדעי הרוח
לפי הנחה א: 42 בשנה לפי הנחה ב: 35 בשנה***	מספר הנקלטים הנדרש לסגל האקדמי במדעי הרוח ב-steady state

* בחמש אוניברסיטאות המחקר – האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת תל-אביב, אוניברסיטת בר-אילן, אוניברסיטת חיפה ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
** סך כל אנשי הסגל במדעי הרוח באוניברסיטאות הנקובות בהערה הקודמת ירד מ-1,042 בתש"ס ל-929 בתשס"ה (ראו נספח ה).
*** בפקולטות למדעי הרוח באוניברסיטאות האמורות נקלטו בשנת תשס"ו 25 חברי סגל חדשים.

נספח ט: שבוע מדעי הרוח: העולם העתיק (תכנית לדוגמה)

הכוונה היא לעסוק במגוון רחב ככל האפשר של נושאים שעניינם העולם העתיק, הן מן התחום היהודי והן מן התחום הכללי, תוך הפעלה של דיסציפלינות ותחומי ידע שונים – היסטוריה, ארכאולוגיה, לימודי מקרא, לימודים קלסיים, לימודים רגיונליים בתחום זה ועוד. הבחירה בעולם העתיק נועדה להבליט מלכתחילה את התפיסה הבסיסית שמדעי הרוח קיימים כלימוד לשמו, מתוך הימנעות מעמדה אפולוגטית ומן הצורך להתהדר ב'רלוונטיות' או באקטואליות בכל מחיר.

תכנון: צוות שמורכב מנציגי כל האוניברסיטאות יתכנס ויגיע לרשימה מוסכמת של חמישים נושאים ומרצים לפחות. ייקבע לוח הרצאות למשך השבוע שיופעל בכל הארץ – במתנ"סים, במועדונים, בבתי ספר, באולמות ציבוריים, במוזאונים, במחנות צבא ועוד. בבחירת המקומות יש לשים דגש על יציאה מחוץ למרכז.

פרסום: יש למצוא דרכים לפרסם את שבוע מדעי הרוח פרסום רחב ככל האפשר בעיתונות ובאמצעי התקשורת – אולי אף על לוחות המודעות בערים וביישובים. הפרסום מהותי ביותר, שכן לאירוע זה יש יעד תועמלני מוצהר. יש להודיע לציבור הרחב על דבר קיומה של מסגרת זו, וכן לפעול למשיכת אנשים רבים ככל האפשר להרצאות.

ארגון: ימונה רכז (מקצועי) שיערוך את לוח ההרצאות, ייצור קשר עם האולמות ויפקח על הלוגיסטיקה של הביצוע, ובכללה התחבורה. רצוי להתקשר לצורך זה אל גורם מקצועי המנוסה בהפקת אירועי תרבות.

תקציב: גם אם ההנחה היא שמורי האוניברסיטאות ירצו ללא קבלת תמורה, לתכנית זו עלויות לא מבוטלות: תשלום למפיק, הוצאות פרסום, הוצאות תחבורה, הפעלת האולמות וכו'. יש לאתר מקורות תקציב – אם באוניברסיטאות עצמן ואם מנדבן פרטי או מגוף מסחרי שיהיה מוכן להעניק את חסותו לאירוע.

ISSN 1565-8406

©

The Israel Academy of Sciences and Humanities, 2007

Printed in Israel

ISSUES IN SCIENCE POLICY
SCIENCE POLICY IN ISRAEL

THE FUTURE OF THE HUMANITIES IN
ISRAEL'S RESEARCH UNIVERSITIES

Recommendations Approved at a Meeting of the Council of the Israel
Academy of Sciences and Humanities, November 14, 2006

JERUSALEM 2007